

І. Г. Верховцева

СЕЛЯНСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ЗА УМОВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – лютий 1917 рр.)

Охарактеризовано становище селянського самоврядування в Російській імперії років Першої світової війни. Доведено, що, через посилення адміністративної складової в управлінні країною, в умовах військового часу, очільники селянських установ самоврядування – сільські старости та волосні старшини – отримали виняткові повноваження в управлінні селом.

Ключові слова: селянське самоврядування, Перша світова війна, волосний схід, волосний старшина, сільський схід.

Соті роковини початку Першої світової війни дали черговий імпульс осмисленню проблемних питань її історії. До таких слід віднести становище селянського самоврядування в Російській імперії, за умов цієї війни, вивчення чого сприяє з'ясуванню того, яким чином діяльність низових ланок системи управління країною в кризові часи впливає на долю останньої. Розвиток селянського самоврядування в Російській імперії на початку ХХ ст. не обійдений увагою дослідників. Серед знакових праць варто вказати розробки вітчизняного радянського історика А. Бондаревського [1], російських дослідників Е. Бруснікіна [2], В. Нікуліна [3], П. Зирянова [4], а також низки сучасних українських [5] і закордонних, зокрема російських, вчених В. Єрем'яна [6], Ю. Кукушкіна, Н. Тимофєєва [7], М. Віноградова [8]. Натомість функціонування селянських установ самоврядування років Першої світової війни в науковій літературі належного висвітлення досі не знайшло, хоча окремі аспекти проблеми з'ясовано у працях деяких українських [9–11] і російських науковців [12–17]. Не прагнучи всебічного висвітлення проблеми, спробуємо, на основі архівних і друкованих джерел, охарактеризувати становище селянського самоврядування в Російській імперії від початку війни – до революційного зриву в лютому 1917 р.

Оскільки на початку ХХ ст. Російська імперія загалом залишалася аграрною країною, а майже 9/10 її населення були селянами, результатами праці яких наповнювалася державна скарбниця, вирішення багатьох важливих для імперії завдань (здатність зберігати внутрішню соціальну стабільність, позиції на міжнародній арені тощо) певною мірою залежало від налагодження ефективної системи управління селом. Запроваджене Великою реформою 1861 р. самоврядування селян було покликане стати базою для цього [18, 1; 19, 40–41]. Складовою селянського самоврядування були сільські і волосні сходи, волосні правління, волосні суди. До компетенції цих установ відносилось розв'язання певних питань майнового і правового становища «сільських обивателів» – учорашніх кріпаків. Очоловали їх (крім волосних судів) старости (нижчий, сільський рівень) та волосні старшини (вищий, волосний рівень). Старост обирали на сільських, старшин – на волосних сходах, по обранні вони ставали посадовцями, підлеглими іншим представникам місцевої адміністрації [20, 77]: до 1874 р. – мирськими посередниками, а потім – чиновниками повітових у селянських справах «присутствій». У 1889 р. безпосереднім адміністратором для голів селянських установ самоврядування став земський начальник. Крім того, старости і старшини мали виконувати низку повноважень поліцейського, фіскального та суто бюрократичного характеру, що передбачало підлеглисть цих посадовців ще й чималій кількості очільників місцевих правоохоронних, військових та інших структур [21, 77; 22, 218–219; 23, 226]. Наприкінці ХІХ ст. до адміні-

страторів», що мали право давати вказівки сільським посадовцям, долучилось і земство: з виданням 1890 р. нового земського положення і зміною ідейних засад організації місцевого самоврядування (відбувся перехід з так званої «громадської» – на позиції «державницької» теорії; остання наголошувала на тому, що установи самоврядування «виконують» певні функції в місцевому управлінні, надані їм центральною владою) почалась бюрократизація земств, до їх повноважень було долучено право видавати розпорядження місцевому населенню. Це реалізовувалось, приміром, у виданні чисельних постанов і наказів волосним правлінням, конкретно волосним старшинами і сільським старостам [6, 237; 11, 19; 24, 51].

Представляючи місцеве населення, яке делегувало старостам і старшинам певні повноваження, голови установ станового самоврядування селян водночас були своєрідною поєднувальною ланкою між адміністративною вертикаллю країни та «горизонтальним» сільським соціумом, життя в якому чималою мірою регулювалось засобами станового самоврядування селян. В адміністративному відношенні реформою 1861 р. сільський соціум також був вертикально структурованим: нижчий рівень становило сільське «общество» – «мир», а вищий «ярус» представляло штучне формування – волость (як правило, складалася з кількох сіл, поєднаних в одне адміністративно-територіальне утворення; часто його межі окреслювались рамками церковного приходу). У системі станового самоврядування селян його волосний рівень виконував адміністративні і судові щодо сільського «миру» функції, відповідно, волосний старшина для сільських старост по суті був адміністратором, хоча обирався на волосному сході, на який сільські громади направляли так званих «десятидвірників» – по одному делегату від кожних 10 дворів (вони, як і сільські старости, обиралися всіма мешканцями «миру» на загальному сході) [25, 176]. Волосне правління складалося з волосного старшини (головував у ньому), сільських старост, а також до його складу могли входити деякі інші посадові особи, які обиралися сходами. Приміром, для збору податків, виконання поліцейських обов'язків або «наглядачі» сільських магазинів тощо. Отже, створена реформою 1861 р. своєрідна система «сільського парламентаризму» поєднувала в єдиний механізм і представницькі структури установ самоврядування селян (волосні та сільські сходи), і низові ланки апарату управління імперією – сільські старости, волосні старшини (по суті являли собою селянську бюрократію). У такий спосіб пореформеними часами було реалізовано досить радикальний захід, замислений «архітекторами» Великої реформи: до системи управління країною долучено «селянську ланку».

Її «слабким» місцем був «мир» (сільське «общество», селянська громада). Ця низова структура сільського соціуму представляла інститут, що сформувався багатомісячними традиціями попередніх часів. Його інтеграція до системи селянського самоврядування легітимізувала історичні форми самоврядування селян [7, 9; 26, 7]. Зважаючи на те, що ментальність селян характеризувалась антиетатистськими настроями, залучення «миру» до загальноімперської системи управління країною вносило певний елемент деструкції, адже загалом селянство було «незручним» для держави класом, у ньому століттями накопичувалися, міцніли «антидержавні, анархістські, за загальним смислом, прагнення» [27, 146–147]. Штучно створена 1861 р. волость і всі волосні структури щодо «миру» становили чуже утворення і поволі перетворювалися

на адміністративну надбудову над ним. Не дарма сучасники відмічали «канцелярський» характер діяльності волосного правління, адже останнє стало для села ще одним «присутством», де панував «бюрократичний дух» [28, 57; 29, 112]. Для пересічного селянина волость уособлювала чужий йому світ чиновників, з яким сільський «обиватель» побоювався мати справи, бо нічого доброго, крім нових податків, таке спілкування не віщувало: саме на волосних сходах вирішувалися питання «розверстання» податків по сільських «обществах» [22, 219–220; 30, 13–16]. Зрозуміло, навіть незначне збільшення адміністративних повноважень волосних посадовців (втім, як і сільських) для пересічного селянина могло настільки віддалити цих очільників селянських установ від селянського загалу, що, зрештою, здатне було привести до розколу в середині селянського самоврядування і навіть до протистояння між його «мировою» та волосною ланками. Кризовими часами подібний розкол апріорі міг бути вкрай небезпечним у плані порушення соціальної рівноваги на селі, адже селянським самоврядуванням регулювалося соціально-економічне життя і саме такі установи, засобами колової поруки, застосовуючи традиції колективного співжиття попередніх часів, перерозподіляли податковий тягар між «сильними» (заможними) і «слабкими» (бідними) членами громади, надавали соціальну допомогу останнім, опікувались сиротами, інвалідами тощо. Загалом це запобігало люмпенізації селянського загалу [31, 26; 32, 83].

У пореформені часи селянське самоврядування не проявляло себе як представник і захисник інтересів селянського загалу, слухняно виконуючи (хоча і не так ефективно, як уявлялося «батькам» селянської реформи) вказівки місцевої адміністрації з виконання у селі фіскальних завдань [3, 57; 4, 226; 22, 222]. Активізація діяльності установ селянського самоврядування, підвищення їх ваги у житті сільського соціуму спостерігалися на початку ХХ ст., під час селянських виступів 1902–1904 рр. і революційних подій 1905–1907 рр., у рамках протесту, пов'язаного, передусім, з невіршеністю земельного питання, селяни часто вимагали негайного переобрання очільників установ станового селянського самоврядування [7, 13; 33, 82–83; 34, 64–65]. Серед причин таких радикальних кроків слід вказати зловживання і порушення законодавчих норм очільниками цих установ при зборі податків і покаранні односельців; підлоги документів; надмірне «услужіння» місцевим чиновникам; підкупи селян-виборщиків; розкрадання «мирських» грошей; тиск на учасників сільських й волосних сходів, з метою примусити їх прийняти приговори-рішення в інтересах членів волосних правлінь або заможних односельців, приміром, про підвищення платні волосному старшині, передачу в оренду за мізерні кошти громадської власності тощо [35, 27–29; 36, 18; 37, 15; 38, 36–216]. Зокрема у селянських приговорах 1905–1907 рр. зазначалося: «Волосне управління нехай буде змінено» [38, 139]; «населення волості має користуватись повною свободою у виборі посадових осіб і веденні своїх громадських справ» [39, 116], «замість теперішнього волосного управління, яке залежить від земського начальника, улаштувати управління, яке б залежало від нас, селян, не на папері, а на ділі» [39]. Безумовно не останню роль у протестах селянського загалу проти сільських посадовців відіграли і соціальні чинники: часто очільниками волосних установ ставали куркулі-«мироїди», які під час виборів на волосних сходах не гребували відверто авантюристичними способами отримання посади: спеціально підготовлені чисельні «горла-

ни» голосно вигукували їх прізвиська на сходах, чим забезпечували перемогу під час голосування [40, 157]. Проте, під час революції 1905–1907 рр. було і чимало випадків, коли старости та волосні старшини самі брали участь в акціях опору на селі, виступали разом з «миром» (іноді навіть самі очолювали ці акції) проти свавілля земських начальників, високих податків, за скасування станових обмежень щодо селянства, «справедливе» користування землею, угіддями, лісами тощо [17; 36, 18; 38, 35–216; 41, 135; 42, 35].

З приборканням революційних виступів селянства та з початком аграрних реформ 1906–1911 р., уперше окреслилось серйозне протистояння між сільськими посадовцями (селянською бюрократією) та представницькими установами самоврядування селян – сільськими і волосними сходами. З одного боку, старостам і волосним старшинам були надані певні повноваження у правовому оформленні володінь хуторян й відрубників (зокрема волосні старшини часто входили до складу землевпорядних комісій, які безпосередньо займалися земельним розділами; підписами і печатками старшин та старост скріплювалися рішення сходів щодо виділення земельної ділянки відрубнику тощо); з іншого – протестні акції селян (часто в них брала участь уся громада), в умовах наступу держави на общинне землеволодіння, засвідчили, що «мир» чинить опір спробам влади розколоти його [43, 330–331; 44, 102]. Відповідно, селянська бюрократія, сприяючи реалізації офіційної аграрної політики, опинилась на протилежному боці, оскільки, як зазначалося вище, представляла нижчу ланку адміністративної вертикалі. У 1912 р. було розпочато реалізацію реформи волосного суду, розроблену урядом П.Столипіна. Сутність реформи полягала в інтеграції станового суду селян до загальноімперської системи судових установ, переведенні правової бази діяльності волосних судів з усного, традиційного права на засади офіційного «писаного». При цьому волосні старшини ставали очільниками нових судових структур – верхнього сільського суду [45, 2–3; 46, 12]. Селянство сприйняло цю реформу вороже, проведення перших виборів до нових судових установ супроводжувалося акціями опору, серед населення поширювалися традиційні для подібної ситуації чутки: буцімто, разом з новим судом, запровадять і нові податки, які селяни сплачуватимуть на утримання останнього [47, 62]. Природно припустити, що таке сприйняття селянським загалом означеної реформи, в ході якої повноваження сільських посадовців збільшувалися, свідчило, що селянська бюрократія ще більше віддалялася від «миру» і ставала складовою імперського «місцевого істеблшменту», тобто панського, ворожого для селянина світу. Причини зрозуміти не важко: компетенцією волосного суду охоплювалась питома вага доленосних для пересічного селянина питань майнового характеру, а безлад, беззаконня, що характеризували діяльність цього суду, свавілля волосних суддів, незаконне втручання сільських посадовців, писарів у судочинство стали «притчею во язицех», систематично провокували обурення як селян, так і громадськості й місцевих управлінців [48, 173–174].

З початком Першої світової війни, протистояння між селянськими посадовцями та «миром» відчутно загострилося. Передусім, це слід пов'язати з тим, що в умовах військового часу, як правило, посилюється адміністративна складова в управлінні країною, збільшуються повноваження усіх посадовців [14, 7; 49, 134; 50, 33]. Останнє варто віднести і на рахунок повноважень очільників селянських установ самовряду-

вання. По-перше, старости і старшини займались укладанням списків осіб, які підлягали мобілізації та безпосередньо організовували всю мобілізаційну компанію у селі [51, 21]. Через них до відома бранців доводилась інформація про те, які речі, яке спорядження мали взяти з собою мобілізовані, куди і коли з'явитись для проходження служби [52, 16]. По-друге, волосні старшини і старости організовували та контролювали роботи селян з риття окопів, заготівлі збіжжя, лісу, пошиття одностроїв, улаштування біженців тощо [15, 45–46; 53, 15; 54, 4зв.]. По-третє, саме волосні старости і старшини укладали та своїми печатками скріплювали документи, що свідчили про «законність» надання членам родин мобілізованих матеріальної допомоги, пенсійного утримання ветеранам й інвалідам тощо [55, 31; 56, 1; 57, 78]. По-четверте, старости і старшини розподіляли на роботи по місцевих господарствах військовополонених, що в умовах нестачі робочих рук під час війни було вкрай важливим для функціонування селянського господарства [12, 145; 58, 55].

Отже, нагальні питання життя села військовими часами вирішувались безпосередньо через сільських посадовців, які при цьому були ще й провідниками офіційної політики правлячого режиму на селі. Зрозуміло, що у надзвичайних умовах військового часу контроль за діяльністю старост і старшин з боку місцевих адміністраторів, воєначальників також посилювався [59, 69], звичайним став адміністративний тон по відношенню до сільських посадовців з боку земських установ. Окреслене, відповідно, вимагало від сільських посадовців підвищення виконавчої дисципліни, збільшувались їх поліцейські функції, вони мусили бути пильними і слідкувати за незнайомцями, якщо такі з'являлися в селі, вишукували підозрілих осіб тощо [11, 20]. Природно, що це впливало і на відносини з селянським загалом, сільські посадовці, по суті, отримали виключні адміністративні повноваження у житті села. Дослідники наводять факти жорсткого поводження очільників селянських установ з родинами мобілізованих, про штрафи, які сплачували останні, якщо не могли, приміром, виконувати важкі роботи для військових потреб [15, 45–47].

Однак найбільшчим у відносинах цих посадовців з селянським загалом стало «хлібне», продовольче питання. За умов загострення продовольчої кризи в 1915–1916 рр., саме на волосних старшин покладалася уся відповідальність за перепис хлібних запасів і фіксацію продовольчих потреб у сільських громадах, подання інформації про це до державних установ [56, 33; 59, 17]. Крім того, селянські посадовці брали участь у ревізійних збіжжя, харчів, коней [50, 42–56; 58, 79; 60, 40]. Зрозуміло, перелічені заходи нанесли відчутний «удар» по добробуту найбільш незахищених членів селянських громад, руйнувалися слабкі механізми соціальної регуляції. Тому гнів селянського загалу і протест проти такої політики були спрямовані безпосередньо на тих, хто виконував цю «ворожу» відносно односельців роботу – на волосних старшин, старост, збирачів податків тощо. Не дарма у 1917 р., відразу після повалення царату, як і в 1905–1907 рр., селяни масово почали переобирати очільників селянських установ самоврядування, іноді навіть цілими громадами оголошували про вихід зі складу волості або негайно приступали до організації на селі нових, революційних установ [61, 9; 62, 178–179; 63, 43].

Отже, на наш погляд, існує достатньо підстав вестити мову про розкол у селянському самоврядуванні в роки Першої світової війни на селянську бюрократію та установи представництва селян. Загалом, це дало

імпульс своєрідним «тектонічним зсувам» на селі, підштовхнуло селянські маси до протистояння з місцевими посадовцями, на тлі загального невдоволення населення війною порушувало хитку рівновагу у селянському самоврядуванні та вело до руйнації механізмів соціальної регуляції, які формувалися на селі у пореформені роки та зазнали удару в ході реалізації реформ 1906–1912 рр. Криза традиційної общинної ментальності селян, що поглиблювалася під тиском процесів модернізації на початку ХХ ст., в роки світової війни посилювалася. На тлі десакралізації монархічної влади та деструкції релігійної свідомості, спостерігалася вороже ставлення до владних структур і бюрократії, що, врешті, призвело до радикалізації народних рухів і краху імперської державності на початку 1917 р.

1. Бондаревський А.В. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 р. – К., 1961.
2. Брусникин Е. Крестьянский вопрос в России в период политической реакции // Вопросы истории. – 1970. – № 2.
3. Никулин В.Н. Структура сословного управления крестьянством в пореформенной России // Из истории аграрных отношений: Межвуз. сб. – Калининград, 1976.
4. Зырянов П.Н. Социальная структура местного управления капиталистической России (1861–1914 гг.) // Исторические записки. – Т. 107. – М., 1982.
5. Історія українського селянства: Нариси в 2 т. – Т. 1. – К., 2006.
6. Еремян В.В. История местного самоуправления в России (XII – начало XX в.). – М., 1999.
7. Кукушкин Ю., Тимофеев Н. Самоуправление крестьян России (XIX – начало XX в.). – М., 2004.
8. Виноградов М.А. Крестьянское самоуправление в России 1889–1914 гг. (по материалам Московской губ.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – М., 2009.
9. Михайлюк О.В. Селянство Наддніпрянської України в перші десятиліття ХХ ст. (1900–1922 рр.): Соціокультурні трансформації: Дис. ... д-ра іст. наук. – Дніпропетровськ, 2009.
10. Рєєнт О.П., Шевченко В.М. Селянський рух в українських губерніях часів Першої світової війни (здобутки радянської історіографії 1920-х рр.) // Український селянин. – Вип. 14. – Черкаси, 2014.
11. Верховцева І.Г. Селянське самоврядування та земство в Росії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. – Миколаїв, 2014. – Вип. 13.
12. Журавлева М.Д. Крестьянство Среднего Поволжья в годы первой мировой войны: Общественное сознание и социальное поведение: Дисс. ... канд. ист. наук. – Самара, 2001.
13. Самохин К.В. Тамбовское крестьянство в годы Первой мировой войны: 1914 – февраль 1917 гг.: Дисс. ... канд. ист. наук. – Тамбов, 2002.
14. Рынков В.М. Сельское хозяйство Западной Сибири в годы Первой мировой войны: опыт государственного регулирования // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 4: История.
15. Липина С.А. Принудительные работы крестьянства Вятской губернии в годы Первой мировой войны: экономический и социальный аспекты // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – Вип. 46.
16. Тутолмин С.Н. Русские крестьяне и власть в канун 1917 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fondiv.ru/articles/3/276>.
17. Безин В.Б. Сельское общественное управление и его представители в оценке русских крестьян (вторая половина ХІХ – начало ХХ в.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://e-notabene.ru/lr/article_514.html.
18. Священко З.В. Проурядові аграрні ініціативи в Російській імперії на початку ХХ ст.: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – Донецьк, 2013.
19. Захарова Л.Г. Крестьянская община в реформе 1861 г. // Вестник Московского университета. – Сер. 8. История. – 1986. – № 5.

20. Краснова В. Положение 19 февраля 1861 г. и образованье крестьянского самоуправления // *Вестник Московского университета*. – Сер. 8. *История*. – 1989. – № 1.
21. Будаев Д.И. Смоленская деревня в конце XIX – начале XX в. К вопросу о темпах, уровне и степени развития аграрного капитализма. – Смоленск, 1972.
22. Христофоров И.А. Судьба реформы: Русское крестьянство в правительственной политике до и после отмены крепостного права (1830–1890-е гг.). – М., 2011.
23. Корнилов А.А. Курс истории России XIX в. – М., 1993.
24. Лаптева Л., Шутов А. Из истории земского, городского и сословного самоуправления в России. – М., 1999.
25. Ерн В.П. Сельский сход и сельский староста как звенья крестьянского самоуправления начала XX в. // *Крестьянство и власть в России (IX – начало XX в.): К 150-летию отмены крепостного права: Мат. науч. конф.* – Липецк, 2011.
26. Скрыбин И.В. Крестьянская поземельная община «оскудевающего центра» России в контексте модернизационных процессов второй половины XIX – начала XX в. (на примере Тульской губ.). – М., 2012.
27. Дьячков В.Л. и др. Крестьяне и власть (опыт регионального изучения) // *Менталитет и аграрное развитие России (XIX–XX вв.)*. – М., 1996.
28. Національний архів Республіки Білорусь (Далі – НІАРБ). – Ф. 68. – Оп. 1. – Спр. 2.
29. Верховцева І.Г. Становлення селянського самоврядування в Росії (за матеріалами ревізії волосних правлін у 1863 р. В. П. Меццерським) // *Інтелігенція і влада: Зб. наук. пр. Серія: Історія*. – Вип. 29. – О., 2013.
30. Російський державний історичний архів (м. Санкт-Петербург). – Ф. 1317. – Оп. 1. – Спр. 92.
31. Беляев Е.В. Учреждение и деятельность крестьянского самоуправления в 1861–1889 гг.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Тамбов, 2009.
32. Мальцев Г.В. Крестьянская община в истории и судьбе России. – М., 2010.
33. Кабытов П. Русское крестьянство в начале XX в. – Самара, 1999.
34. Кабытов П.С., Козлов В.А., Литвак Б.Г. Русское крестьянство: этапы духовного освобождения. – М., 1988.
35. Крестьянское движение в революции 1905 г.: в документах / Сост. Н. Карпов. – Л., 1925.
36. Крестьянские истории: Российская деревня 20-х гг. / Сост. С. Крюкова. – М., 2001.
37. Забелин В.М. Благодарненский уезд в революции 1905–1907 гг. – Ставрополь, 1997..
38. Приговоры и указы крестьян Центральной России. 1905 – 1907 гг. / Под. ред. В. Данилова, А. Корелина. – М., 2000.
39. Местное самоуправление глазами крестьян [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.reformshistory.ru/reformy/reformy-nikolaya-ivorog>.
40. Верховцева І.Г. Наративні джерела про селянське самоврядування другої половини XIX ст. // *Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний збірник*. – Вип. 28. – Серія: Історія. – О., 2013.
41. Наумов С. «Селяни усієї України, єднайтеся!»: організаційська робота українських партій на селі (1905–1907 рр.) // *Український селянин*. – Черкаси, 2005. – Вип. 9.
42. Смирнов И.И. «Марковская республика». – М., 1975.
43. Герасименко Г.А. Борьба крестьян против столыпинской аграрной политики. – Саратов, 1985.
44. Анфимов А.М. П. А. Столыпин и российское крестьянство. – М., 2002.
45. Закон о преобразовании местного суда. С приложением Временных правил о волостном суде. Высочайше утвержденный 15 июня 1912 г. – М., 1913.
46. Лонская С. Мировые и волостные суды Российской империи на пути к единству // *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта*. – 2013. – Вип. 9.
47. Верховцева І.Г. «Крестьянская юстиция» в России второй половины XIX – начала XX в.: социокультурные аспекты // *Российская деревня в XVIII – XX веках: социокультурное измерение: Сб. ст.* – Оренбург, 2014.
48. Верховцева І.Г. Реформувати – не можна – скасувати: волосний суд у реформаторських планах російського істеблішменту початку XX ст. // *Гілея: науковий вісник*. – К., 2014. – Вип. 84.
49. Китанина Т. Война, хлеб и революция (Продовольственный вопрос в России. 1914 – октябрь 1917 г.). – Л., 1985.
50. Шпекторенко І.В. Державна політика у галузі хлібозаготівель в Україні у роки Першої світової війни 1914–1918 рр. (на матеріалах Катеринославської губ.): Дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1998.
51. Держархів Вінницької обл. (Далі – ДАВО). – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 27.
52. Держархів Харківської обл. (Далі – ДАХО). – Ф. 5345. – Оп. 1. – Спр. 184.
53. НІАРБ. – Ф. 2038. – Оп. 1. – Спр. 130.
54. Держархів Чернівецької обл. – Ф. 807. – Оп. 1. – Спр. 2963.
55. ДАХО. – Ф. 533. – Оп. 1. – Спр. 570.
56. ДАВО. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 224.
57. Басов Н. Становление и развитие социальной защиты и поддержки инвалидов в дореволюционной России // *Вестник ПСТГУ. IV: Педагогика. Психология*. – 2010. – Вып. 3.
58. Международный круглый стол «Русское крестьянство и первая мировая война» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article>.
59. НІАРБ. – Ф. 2575. – Оп. 1. – Спр. 149.
60. НІАРБ. – Ф. 2038. – Оп. 1. – Спр. 130.
61. Седов А.В. Движение революционного крестьянства России за демократическое самоуправление в 1917 г. – Нижний Новгород, 1991.
62. Герасименко Г.А. Земское самоуправление в России. – М., 1990.
63. Шлемин П.И. Столыпин и местное самоуправление. – М., 1992.

Verkhovtseva I.G. Peasant self-government in Russia Imperia during the First World War (the 1914th – the february of the 1917th). The position of the peasant self-government in Russia imperia during the First World War is characterized. The author proves that as the result of administrative component strengthening in the country management in wartime, district chiefs – village headmen, gradually assumed on themselves the exclusive administrative authority.
Key words: peasant self-government, the First World War, volost assembly, district chief, village assembly.

Л. І. Синявська

ОСОБЛИВОСТІ ВИРОБНИЧИХ ВІДНОСИН НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВАЖКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано вплив соціально-політичних взаємовідносин між підприємцями і найманими працівниками України під час Першої світової війни на розвиток важкої промисловості.
Ключові слова: Перша світова війна, підприємництво, наймані працівники, кредит.

У процесі соціальної взаємодії дворянства, буржуазії, найманих працівників і селянства, під впливом економічних факторів, визначалася роль держави у врегулюванні економічних конфліктів, що виникали між цими групами. Ця проблематика частково досліджувалася у роботах К. Шацилло, Б. Авілова, Ю. Афоніна, С. Белова, Д. Боголепова, П. Волобуєва, Б. Дубенцова та ін. Втім, вони не ставили за мету дослідити вплив відносин між промисловцями та найманими працівниками на діяльність підприємств важкої промисловості, з виокремленням особливостей промислового розвитку в українських реаліях, що становить предмет аналізу цієї розвідки.

Перша світова війна вимагала максимальної напруги економіки кожної з країн-учасниць і, в першу чергу, це стосувалося промисловості – постачальника обмундирування, зброї та боєприпасів. У подібній ситуації будь-які перебої в роботі підприємств могли мати вкрай небезпечні наслідки. У зв'язку з цим, влади воюючих держав запровадили обмеження страйків ро-